

JAN SZALAŃSKI

Zakład Psychologii Resocjalizacyjnej
Instytut Psychologii UŁ

FORMY SAMOŚWIADOMOŚCI U OSÓB PO PRÓBACH SAMOBÓJCZYCH

WSTĘP

Samoświadomość jest świadomością samego siebie, własnych przeżyć, decyzji, dokonań i zamierzeń. Umożliwia człowiekowi orientację dotyczącą samego siebie, własnej osobowości, swojej przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Oznacza nie tylko samopoznanie, ale także zrozumienie swojego zachowania, swoich myśli, motywów, uczuć oraz własnej sytuacji społecznej i ekonomicznej. Według L. Niebrzydowskiego (1976), samoświadomość pełni funkcje: poznawczą, wartościująco-oceniającą i integrująco-scalającą. Z. Zaborowski (1989) wyróżnia natomiast następujące funkcje samoświadomości: orientacyjno-tożsamościową, przystosowawczo-regulacyjną, obronną i meta-sterującą. Według tego autora samoświadomość steruje procesami psychicznymi i zachowaniem, umożliwiając osiągnięcie stanu względnej równowagi ze środowiskiem. Szczególną rolę spełnia metasterująca funkcja samoświadomości. Funkcja ta jest nadrzędna w stosunku do pozostałych, które oświetla światłem czerpanym z uznanej przez jednostkę hierarchii potrzeb, celów i wartości. Dzięki tej funkcji możliwa jest autorefleksja, krytyczna samoocena oraz kontrolowanie i korygowanie własnego zachowania.

Nie wszyscy autorzy piszący na temat samoświadomości rozumieją pod tym pojęciem proces globalny i jednolity. Przeciwno całościowemu i nie-zróżnicowanemu pojmowaniu samoświadomości przemawiają występujące między ludźmi różnice w zakresie częstości i aspektów koncentrowania uwagi na własnej osobie (Zaborowski 1989). Mając te różnice na względzie,

A. Fenigstein, M. F. Scheier, A. H. Buss (1975), na podstawie analizy czynnikowej wyodrębnili w samoświadomości trzy czynniki: samoświadomość prywatną, samoświadomość publiczną i niepokój społeczny.

Samoświadomość prywatna przejawia się w tendencji do nawykowego koncentrowania uwagi na własnych myślach i uczuciach. Samoświadomość publiczna przejawia się natomiast w tendencji do nawykowego koncentrowania się jednostki na tym, jak jest ona spostrzegana („odbierana”) przez innych. Niepokój społeczny oznacza ujemną reakcję emocjonalną na obecność i ocenę innych ludzi. Dotyczy zatem społecznego funkcjonowania jednostki.

Wśród kompleksu psychologicznych mechanizmów regulujących zachowania się osób decydujących się na dokonanie zamachu na własne życie wiodącą rolę pełni niewątpliwie samoświadomość. Rodzi się pytanie dotyczące tego, która forma samoświadomości może być uznana za specyficzną dla osób podejmujących próby samobójcze, jako w najwyższym stopniu współwystępująca z aktami suicydalnymi.

Wyniki dotychczasowych badań nie dają jednoznacznej odpowiedzi na powyższe pytanie, ale niektóre (Fenigstein 1979, 1984) skłaniają do uznania samoświadomości publicznej za predyktor zachowań. Ta forma świadomości sprzyja egocentrycznemu kodowaniu zewnętrznych informacji, zarówno przyjemnych jak i przykrych. Osoby o wysokiej samoświadomości publicznej, w sytuacji odrzucenia przez grupę, spostrzegają zachowanie grupy w sposób bardziej personalny i reagują na nie bardziej negatywnie. Może to sprzyjać, jak się wydaje, tendencjom samobójczym i stanowić jeden z komponentów syndromu presuicydalnego. Badań Skalą Samoświadomości (SCS), ukierunkowanych na uchwycenie związków między podejmowaniem prób samobójczych a formami samoświadomości nie prowadzono dotąd w Polsce, a na relacje o badaniach zagranicznych nie natrafiłem.

CEL, METODA I TEREN BADAŃ

Celem badań było uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Czy istnieją istotne różnice we wskaźnikach pomiaru poziomów samoświadomości prywatnej, samoświadomości publicznej i niepokoju społecznego w zbiorowościach osób, które dokonały co najmniej jednej próby samobójstwa oraz osób, które nie usiłowały popełnić samobójstwa?

2. Czy występują istotne różnice między wskaźnikami pomiaru poziomów samoświadomości prywatnej, samoświadomości publicznej i społecznego niepokoju u osób po pierwszej próbie targnięcia się na własne życie oraz u osób ponawiających takie próby?

3. Czy kobiety i mężczyźni dokonujący prób samobójczych różnią się istotnie poziomem nasilenia rozpatrywanych zmiennych?

Miarodajnych odpowiedzi na powyższe pytania może dostarczyć wnikliwa analiza wyników badania za pomocą skonstruowanej przez Fenigsteina, Scheiera, Bussa Skali Samoświadomości (SCS). Posłużono się wersją polską w opracowaniu Z. Zaborowskiego i M. Zwolińskiego (Zaborowski 1989, 446–447). Skala zawiera 23 pozycje, z których 10 dotyczy różnorodnych przejawów samoświadomości prywatnej, 8 pozycji dotyczy przejawów samoświadomości publicznej i 5 pozycji skłania do ujawnienia niepokoju społecznego. Poszczególne pozycje mają formę oznajmujących zdań, które osoba badana ocenia w aspekcie trafności opisu w stosunku do siebie w skali pięciostopniowej (od 0 do 4) na kontinuum od „zupełnie nietrafnie” do „zupełnie trafnie”.

Właściwości psychometryczne skali SCS jej autorzy określili tylko częściowo. Brak jest danych na temat rzetelności pomiarów za pomocą trzech podskal SCS. Ustalono korelacje między wynikami badania za pomocą podskal samoświadomości prywatnej i samoświadomości publicznej. Wynoszą one od 0,33 do 0,42 i wskazują na niskie zależności (Zaborowski 1989, 89). Samoświadomość prywatna umiarkowanie koreluje z refleksyjnością ($r=0,48$), a nisko ($r=0,27$) z tendencją do samoregulacji i z samoświadomością publiczną ($r=0,22$). Samoświadomość publiczna nisko natomiast ($r=0,20$; $r=0,16$) koreluje z emocjonalnością i towarzyskością (Zaborowski 1989, 89).

Badania osób po próbach samobójczych, podczas ich hospitalizacji na Oddziale Ostrych Zatruc w Klinice Chorób Zawodowych Instytutu Medycyny Pracy w Łodzi w okresie od stycznia 1993 do stycznia 1994 r., przeprowadziły B. Dolecka (1994) i M. Banasiak (1994) w ramach przygotowywanych pod moim kierunkiem prac magisterskich.

B. Dolecka zbadała 50 osób po próbach samobójczych, jako grupę kryterialną, przy czym 25 osób po raz pierwszy usiłowało dokonać zamachu na swoje życie wskutek celowego spożycia trucizny, a 25 osób ponawiało po 2–6 razy próby samobójcze. W grupie kryterialnej znalazły się 33 (66%) kobiety i 17 (34%) mężczyzn. W 25-osobowej podgrupie osób po pierwszej próbie samobójczej stosunek kobiet do mężczyzn wynosił jak 19 (76%) do 6 (24%), a w 25-osobowej podgrupie osób ponawiających próby samobójcze było 14 (56%) kobiet i 11 (44%) mężczyzn.

Pod względem struktury wieku i stanu cywilnego podgrupy kryterialne Doleckiej nie różnią się w stopniu statystycznie istotnym. Najliczniej reprezentowane są osoby w wieku 14–17 lat (po 24%) i 18–21 lat (40% i 32%). Zdecydowaną większość w obu podgrupach (80% i 76%) stanowią osoby stanu wolnego.

Zdecydowanie niski jest poziom wykształcenia w obu badanych podgrupach. Do szkół uczęszczało 40 i 24% badanych. Wykształceniem podstawowym legitymowało się 2 (8%) i 11 (44%), a wykształceniem zasadniczym

– 9 (36%) i 4 (16%) reprezentantów grup kryterialnych. Liceum bądź technikum ukończyły po 4 (16%) osoby z obu podgrup.

Zbadana przez Dolecką grupa kontrolna to 25 kobiet i 25 mężczyzn, którzy nie podejmowali prób samobójczych. Grupa porównawcza jest homogeniczna w stosunku do 50-osobowej grupy kryterialnej pod względem struktury wieku, stanu cywilnego i wykształcenia. Wiek obu grup zbadanych przez Dolecką wahał się w przedziale od 14 do 59 lat.

M. Banasiak zbadła 25 kobiet i 25 mężczyzn po co najmniej jednej próbie samobójczej, jako grupę kryterialną, oraz 25 kobiet i 25 mężczyzn, którzy nie podejmowali prób samobójczych, jako grupę kontrolną (porównawczą). Wiek osób z obu grup wahał się od 14 do 65 lat, a jego struktura w obu grupach była identyczna.

Obie grupy zbadane przez Banasiak nie różniły się istotnie również pod względem struktury stanu cywilnego i wykształcenia.

Pod względem struktury wieku nie różniły się również grupy zbadane przez obie magistrantki. W wieku do 25 lat było 75% osób zbadanych przez Banasiak i 72% osób zbadanych przez Dolecką.

Osoby zbadane przez Banasiak legitymowały się istotnie korzystniejszą strukturą wykształcenia (50% z wykształceniem podstawowym i zasadniczym, 40% z wykształceniem średnim i 8% z wykształceniem wyższym) niż osoby zbadane przez Dolecką (84% z wykształceniem podstawowym i zasadniczym oraz 16% z wykształceniem średnim).

WYNIKI BADAŃ

W tab. 1 zestawiono średnie arytmetyczne, odchylenia standardowe i wartości t dla różnic między średnimi wynikami pomiaru podskalami Skali Samoświadomości Fenigsteina, Scheiera, Bussa. Dane te ujawniają we wszystkich konfiguracjach porównywanych grup zbadanych przez Dolecką oraz przez Banasiak istotne różnice między średnimi wskaźnikami niepokoju społecznego. I tak w obu badaniach odnotowano istotnie wyższe wskaźniki pomiaru podskala niepokoju społecznego w grupach kryterialnych niż w grupach kontrolnych. Podgrupa kryterialna osób po wielokrotnych usiłowaniach samobójstwa przejawia istotnie wyższe nasilenie niepokoju społecznego niż podgrupa osób po pierwszej próbie samobójczej.

Korzystniejsza struktura wykształcenia osób z obu grup zbadanych przez Banasiak znalazła swoje odzwierciedlenie w bardzo istotnym zróżnicowaniu wskaźników samoświadomości publicznej. W obu badaniach wyższe wskaźniki odnotowano w grupach kryterialnych, ale w badaniu Doleckiej różnica ta sięga zaledwie granicy statystycznej istotności.

Tabela 1

Średnie arytmetyczne ($\bar{X}$) z surowych wyników w podskalach SCS, odchylenia standardowe (s) i wartości t dla różnic między średnimi

Podskale SCS	Wyniki badań												t dla różnic między średnimi wynikami obu badań dla grup
	B. Doleckiej						M. Banasiak						
	podgr. kr. 1 $N=25$	t	podgr. kr. 2 $N=25$	gr. kr. $N=50$	t	gr. kontr. $N=50$	gr. kr. $N=50$	t	gr. kontr. $N=50$	gr. kr. $N=50$	t	gr. kontr. $N=50$	
Samoświadomość prywatna	$\bar{X}$	28,84	26,68	27,76	25,76	30,00	28,00	1,50	28,00	28,00	1,79	28,00	kryterialnych – 1,79
	s	7,05	6,13	6,70	5,40	5,61	6,86	1,64	6,86	5,61	1,80	6,86	kontrolnych – 1,80
Samoświadomość publiczna	$\bar{X}$	23,28	23,08	23,18	20,78	24,00	20,00	4,39 ^b	20,00	24,00	0,64	20,00	kryterialnych – 0,64
	s	7,38	6,07	6,75	5,79	5,83	5,83	1,91	5,83	5,83	0,59	5,83	kontrolnych – 0,59
Niepokój społeczny	$\bar{X}$	9,48	12,36	10,92	9,00	12,00	9,00	2,08 ^a	9,00	12,00	1,04	9,00	kryterialnych – 1,04
	s	4,18	4,99	4,82	4,42	5,48	5,70	2,22 ^a	4,82	5,48	0,00	5,70	kontrolnych – 0,00

^a Różnica istotna na poziomie 0,05; ^b różnica istotna na poziomie 0,01.

Obie grupy zbadane przez Banasiak przejawiają wyraźnie choć nieistotnie wyższe poziomy świadomości prywatnej niż grupy zbadane przez Dolecką.

Minimalne różnice odnotowano między średnimi arytmetycznymi grup kryterialnych oraz grup kontrolnych z wyników pomiaru podskala samoświadomości publicznej.

Grupy kontrolne uzyskały u obu badaniach identyczne średnie arytmetyczne z wyników pomiaru niepokoju społecznego, a grupy kryterialne uzyskały średnie wskaźniki pomiaru tej zmiennej, które różnią się w stopniu statystycznie nieistotnym. Grupa kryterialna zbadana przez Banasiak uzyskała średni wskaźnik niepokoju społecznego tylko minimalnie niższy od średniego wskaźnika z wyników uzyskanych przez osoby po wielokrotnych usiłowaniach samobójczych z drugiej podgrupy kryterialnej Doleckiej.

Różnice między średnimi wskaźnikami pomiarów trzech komponentów samoświadomości, odnotowanymi dla grup kryterialnych i kontrolnych, są w obu badaniach podobnego rzędu, a więc nieistotne w przypadku samoświadomości prywatnej i istotne statystycznie w przypadku niepokoju społecznego. Tylko w zakresie samoświadomości publicznej badane przez Banasiak osoby po próbach samobójczych uzyskały bardzo wysoce znamienne wyższy wskaźnik niż osoby z grupy kontrolnej, przy różnicy między analogicznymi wskaźnikami grup zbadanych przez Dolecką na granicy istotności ($t=1,91$).

W obu podgrupach osób zbadanych przez Dolecką odnotowano niemal identyczne średnie arytmetyczne z wyników pomiaru samoświadomości publicznej.

Osoby po jednej próbie samobójczej, w porównaniu z osobami wielokrotnie dokonującymi takich prób, ujawniły nieistotnie wyższy poziom samoświadomości prywatnej i istotnie niższy poziom niepokoju społecznego.

Dane zawarte w tab. 1 wykazują dość ścisły związek niepokoju społecznego, zarówno z podejmowaniem prób samobójczych jak i z ich powtarzaniem.

Samoświadomość publiczna nie różnicuje wprawdzie osób po jednej i wielokrotnych próbach samobójczych, ale jest znacząco wyższa u osób mających za sobą co najmniej jedno usiłowanie samobójstwa niż u osób bez tego rodzaju aktów. Mając na uwadze treści zdań wchodzących w zakres podskali samoświadomości publicznej i emocje związane z niepokojem społecznym zasadna wydaje się teza o kierowaniu się osób podejmujących próby samobójcze nie tylko wyrzutami sumienia z powodu głębokiej rozbieżności między idealnym i realnym obrazem własnej osoby, między swoim postępowaniem a zinternalizowanymi wartościami i normami, ale także przeżywanym wstydem z powodu zblamowania się przed otoczeniem, a w szczególności z powodu niespełnienia przez jednostkę spostrzeganych oczekiwań osób znaczących w stosunku do niej.

Tabela 2

Średnie arytmetyczne ($\bar{X}$) z surowych wyników kobiet i mężczyzn po próbach samobójczych w podskalach SCS, odchylenia standardowe (s) i wartości t dla różnic między średnimi

Podskale SCS	Wyniki badań										t dla różnic między średnimi wynikami dla kobiet
	Doleckiej					Banasiak					
	kobiety $N = 25$	t	mężczyźni $N = 25$	t	mężczyźni $N = 25$	t	kobiety $N = 25$	t	mężczyźni $N = 25$	t	
Samoświadomość prywatna	$\bar{X}$	28,94	1,68	25,47	1,73	29,00	0,55	28,00	0,55	28,00	0,55
	s	5,99		7,34		6,79		5,88			
Samoświadomość publiczna	$\bar{X}$	22,64	0,93	24,24	0,66	24,00	0,57	23,00	0,57	23,00	0,18
	s	7,59		4,56		5,70		6,05			
Niepokój społeczny	$\bar{X}$	10,33	1,24	12,06	0,71	11,00	-0,64	12,00	-0,64	12,00	1,16
	s	4,87		4,52		5,81		5,13			

Za prawdziwością powyższego stwierdzenia w jakimś stopniu wydają się przemawiać wyniki badania podgrup kryterialnych, uzyskane w podskali samoświadomości prywatnej. Osoby po wielokrotnych usiłowaniach samobójstwa przejawiają bowiem niższy poziom samoświadomości prywatnej niż osoby po pierwszej próbie samobójczej, czyli w mniejszym stopniu koncentrują się na własnych przeżyciach a w większym stopniu na rzeczywistej i domniemanej percepcji siebie przez innych ludzi.

W tab. 2 zestawiono wyniki pomiaru podskalami SCS uzyskane przez kobiety i mężczyzn po próbach samobójczych w badaniu Doleckiej oraz Banasiak.

Żadna z rozpatrywanych par średnich arytmetycznych nie różni się w stopniu statystycznie istotnym. Stosunkowo największe różnice, zbliżające się do statystycznej istotności, wystąpiły między średnimi wskaźnikami samoświadomości prywatnej kobiet i mężczyzn zbadanych przez Dolecką oraz mężczyzn z obu badań.

Kobiety zbadane przez Dolecką uzyskały nieistotnie wyższe niż mężczyźni wskaźniki samoświadomości prywatnej oraz nieistotnie niższe wskaźniki niepokoju społecznego. Natomiast kobiety zbadane przez Banasiak w porównaniu z mężczyznami objętymi tym samym badaniem, uzyskały nieznacznie wyższy średni wskaźnik niepokoju społecznego oraz w takim samym stopniu niższe średnie wskaźniki samoświadomości prywatnej i samoświadomości publicznej. Takie rozkłady dysproporcji średnich wyników uzyskanych w obu badaniach przez kobiety i mężczyzn po próbach samobójczych nie pozwalają wnioskować o występowaniu jakiegokolwiek związku między płcią a którąś z trzech poddanych pomiarom form samoświadomości.

Nie ujawnił się też związek między żadną z form samoświadomości a zróżnicowaniem struktury wykształcenia osób objętych oboma badaniami.

WNIOSKI

Prezentacja i analiza uzyskanych wyników badań umożliwia sformułowanie następujących odpowiedzi na postawione pytania:

1. Osoby mające za sobą co najmniej jedno usiłowanie samobójstwa, w porównaniu z osobami nie dokonującymi prób samobójczych, charakteryzują się znamienne wyższym poziomem samoświadomości publicznej i niepokoju społecznego oraz wyraźnie lecz nieistotnie wyższym poziomem samoświadomości prywatnej.

2. Osoby wielokrotnie podejmujące próby samobójcze, w porównaniu z osobami po pierwszej próbie, przejawiają istotnie wyższy poziom społecz-

nego niepokoju i nieistotnie niższy poziom samoświadomości prywatnej oraz nie różnią się poziomem samoświadomości publicznej.

3. Żadna z trzech rozpatrywanych form samoświadomości nie różnicuje w istotnym statystycznie stopniu kobiet i mężczyzn podejmujących próby samobójcze.

Zastosowana Skala Samoświadomości może być z pożytkiem stosowana w diagnozie syndromu presuicydalnego, zwłaszcza w zakresie nasilenia niepokoju społecznego.

BIBLIOGRAFIA

- Banasiak M. (1994), *Percepcja siebie i otoczenia u osób po próbach samobójczych*, Katedra Psychologii UŁ, (praca magisterska), Łódź.
- Dolecka B. (1994), *Podobieństwa i różnice niektórych cech temperamentu, poczucia bezpieczeństwa i form samoświadomości u osób po pierwszym i ponawianych uśiłowaniach samobójstwa*, Katedra Psychologii UŁ, (praca magisterska), Łódź.
- Fenigstein A. (1979), *Self-consciousness, Self-attention and Social interaction*, "Journal of Personality and Social Psychology", 37.
- Fenigstein A. (1984), *Self-consciousness and the Overperception of Self as a Target*, "Journal of Personality and Social Psychology", 47.
- Fenigstein A., Scheier M. F., Buss A. H. (1975), *Public and Private Self-consciousness: Assesment and Theory*, "Journal of Consulting and Clinical Psychology", 43.
- Niebrzydowski L. (1976), *O poznawaniu i ocenie samego siebie*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Zaborowski Z. (1989), *Psychospołeczne problemy samoświadomości*, PWN, Warszawa.

JAN SZALAŃSKI

SELF-CONSCIOUSNESS IN PERSONS AFTER SUICIDAL ATTEMPTS

The Self-consciousness Scale by A. Fenigstein, M. F. Scheier and A. H. Buss was administered to 100 persons who attempted to commit suicide and to 100 controls. The results lead to following conclusions:

1. Those who tried to commit suicide at least once reveal significantly higher level of public self-consciousness and social anxiety than controls. These persons have also higher level of private self-consciousness. The later is not statistically significant, however.
2. Those after several suicidal attempts have higher level of social anxiety in comparison to persons with only one previous suicidal attempt. There are no differences between these two groups as far as private and public self-consciousness is concerned.
3. There are no differences between men and women who committed suicide in neither of three forms of self-consciousness.

Key words: self-consciousness, suicide.